O‘ZBEKISTON VA XITOY MUZEYLARINING SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH TARIXI

Omonova Mohinur Bahodir qizi
Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti tayanch doktoranti
ORCID: 0009-0005-2362-585X
DOI: 10.67620/artdsgn.690014

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O‘zbekiston va Xitoyda muzeylarning shakllanishi hamda tarixiy taraqqiyot bosqichlari tahlil qilingan. Har ikki mamlakatda zamonaviy muzey muassasalarining vujudga kelishi, dastlabki muzeylarning tashkil etilishi, ularning fondlarini shakllantirish va ilmiy-ma’rifiy faoliyatining rivojlanish xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, XX asrda muzeylar tizimida yuz bergan institutsional o‘zgarishlar, mustaqillik va islohotlar davrida muzey faoliyatining takomillashuvi hamda zamonaviy muzeyshunoslikning rivojlanish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan. O‘zbekiston va Xitoy muzeylari tarixining qiyosiy tahlili asosida ularning umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlangan.*

Kalit so‘zlar: *muzey, muzeyshunoslik, madaniy meros, tarixiy taraqqiyot, muzey fondlari, ekspozitsiya, O‘zbekiston muzeylari, Xitoy muzeylari.*

Аннотация: *В статье рассматриваются процессы становления и исторического развития музеев Узбекистана и Китая. Освещаются предпосылки возникновения современных музейных учреждений в обеих странах, создание первых музеев, особенности формирования музейных фондов и развития научно-просветительской деятельности. Особое внимание уделяется институциональным изменениям в музейной системе XX века, совершенствованию деятельности музеев в период независимости и реформ, а также современным направлениям развития музееведения. На основе сравнительного анализа истории музеев Узбекистана и Китая выявляются их общие и отличительные особенности.*

Ключевые слова: *музей, музееведение, культурное наследие, историческое развитие, музейные фонды, экспозиция, музеи Узбекистана, музеи Китая.*

Abstract: *This article examines the formation and historical development of museums in Uzbekistan and China. It explores the emergence of modern museum institutions in both countries, the establishment of the earliest museums, the development of museum collections, and their scientific and educational activities. Particular attention is paid to institutional changes in museum systems during the twentieth century, the development of museums during the periods of independence and reform, and contemporary trends in museology. A comparative analysis identifies the common features and distinctive characteristics of museum development in Uzbekistan and China.*

Keywords: *museum, museology, cultural heritage, historical development, museum collections, exhibition, museums of Uzbekistan, museums of China.*

Muzeylar jamiyatning tarixiy xotirasini saqlash, moddiy va ma’naviy madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazish hamda milliy o‘zlikni anglashda muhim ahamiyat kasb etuvchi madaniy-ma’rifiy muassasalardir. Ular tarixiy buyumlar, san’at asarlari, arxeologik topilmalar, qo‘lyozmalar va boshqa madaniy boyliklarni to‘plash, saqlash, o‘rganish hamda keng jamoatchilikka namoyish etish vazifalarini bajaradi.

Xalqaro muzeylar kengashi (ICOM) tomonidan 2022-yil 24-avgustda qabul qilingan yangi ta’rifga muvofiq, muzey jamiyat xizmatidagi, moddiy va nomoddiy merosni tadqiq etuvchi, to‘plovchi, saqlovchi, talqin qiluvchi va namoyish etuvchi doimiy notijorat muassasa hisoblanadi [1]. Ushbu ta’rif zamonaviy muzeylarning vazifalari an’anaviy eksponatlarni saqlash va namoyish qilish bilan cheklanmasligini, balki ta’lim, ilmiy tadqiqot, madaniy muloqot va jamoatchilik ishtirokini ham qamrab olishini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston va Xitoy qadimiy sivilizatsiyalar, boy tarixiy-madaniy meros hamda ko‘p asrlik san’at an’analariga ega mamlakatlar hisoblanadi. Har ikki davlatda muzeylarning shakllanishi va rivojlanishi o‘ziga xos tarixiy, siyosiy va ijtimoiy sharoitlarda kechgan. Shu sababli ushbu mamlakatlar muzeylari tarixini o‘rganish nafaqat milliy muzeyshunoslik taraqqiyotini, balki madaniy merosni saqlash va ommalashtirishning turli tarixiy tajribalarini ham anglash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston va Xitoy muzeylarining shakllanishi hamda rivojlanish tarixini tarixiy-xronologik va qiyosiy yondashuv asosida o‘rganishdan iborat.

O‘zbekistonda muzeylarning shakllanishi va rivojlanishi: O‘zbekiston hududida muzey ishining shakllanishi XIX asrning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri keladi. Bu davrda Turkiston o‘lkasini tarixiy, geografik, arxeologik va etnografik jihatdan o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ortib, turli tarixiy buyumlar, arxeologik topilmalar, qadimiy tangalar va etnografik materiallarni yig‘ish ishlari faollashdi.

O‘zbekistondagi dastlabki muzey muassasalaridan biri 1876-yil 12-iyulda Toshkentda rasman ochilgan Turkiston muzeyi hisoblanadi. Mazkur muzey bugungi O‘zbekiston tarixi davlat muzeyining tarixiy asosini tashkil etadi [2]. Uning tashkil etilishi Turkiston o‘lkasidagi ilmiy izlanishlar va tarixiy-madaniy boyliklarni to‘plash jarayoni bilan bevosita bog‘liq edi.

Dastlab muzey kolleksiyalari arxeologik topilmalar, numizmatik materiallar, etnografik buyumlar, tabiiy namunalar va tarixiy hujjatlardan shakllangan. 1877-yilga kelib muzey fondida 1500 dan ortiq turli buyumlar, 800 ga yaqin qadimiy tanga va medallar mavjud bo‘lgan. 1880-yilda muzey faoliyatini tartibga soluvchi nizomning ishlab chiqilishi uning tashkiliy rivojlanishida muhim bosqich bo‘ldi [3].

XIX asr oxirida Samarqandda ham muzey faoliyatining shakllanishi kuzatildi. Samarqand muzeyining kolleksiyalarini yig‘ish ishlari 1874-yilda boshlangan bo‘lib, u 1896-yil 21-iyulda rasman muzey sifatida ochilgan. Dastlab uning fondlari arxeologik, numizmatik, etnografik va geologik materiallar asosida shakllangan. Keyinchalik muzey kolleksiyalari kengayib, Samarqandning qadimiy tarixi va madaniyatini o‘rganish uchun muhim ilmiy manbaga aylandi [4].

XX asr boshlarida O‘zbekiston hududida muzey faoliyati asta-sekin tizimli tus ola boshladi. 1917-yildan keyingi siyosiy va ijtimoiy o‘zgarishlar muzey muassasalarining tashkiliy tuzilishi va faoliyat yo‘nalishlariga ham ta’sir ko‘rsatdi. Muzeylar davlat boshqaruvi tizimiga kiritilib, tarixiy buyumlarni hisobga olish, saqlash va o‘rganish ishlari yangi tartiblar asosida olib borila boshlandi.

1920–1930-yillarda o‘lkashunoslik, tarix, san’at va tabiat yo‘nalishidagi muzeylar faoliyati kengaydi. Muzeylar nafaqat tarixiy buyumlarni saqlash, balki ilmiy tadqiqotlar olib borish va aholining tarixiy bilimlarini oshirish markazlari sifatida ham rivojlandi.

Sovet davrida muzeylar faoliyati markazlashgan madaniy boshqaruv tizimi doirasida tashkil etildi. Shu bilan birga, arxeologik tadqiqotlar, tarixiy yodgorliklarni o‘rganish va muzey kolleksiyalarini shakllantirish ishlari davom etdi. Muzeylar fondlarida qadimgi va o‘rta asrlarga oid moddiy madaniyat namunalari, amaliy san’at buyumlari va etnografik materiallar to‘plandi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin muzeylar faoliyatida yangi bosqich boshlandi. Milliy tarixni qayta o‘rganish, tarixiy shaxslar merosini keng yoritish, milliy qadriyatlarni tiklash va madaniy merosni muhofaza qilish masalalariga alohida e’tibor qaratildi.

1992-yil 21-apreldagi Vazirlar Mahkamasining 203-son qarori asosida O‘zbekiston xalqlari tarixi muzeyi qayta tashkil etilib, O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi nomini oldi. Ushbu jarayon milliy tarixni yaxlit yoritish va muzeyning ilmiy-ma’rifiy faoliyatini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etdi [2].

Mustaqillik yillarida Temuriylar tarixi davlat muzeyi, Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi kabi muassasalar tashkil etildi. Shuningdek, amaliy san’at, adabiyot, tasviriy san’at va boshqa yo‘nalishlarda faoliyat yurituvchi muzeylarning ilmiy va madaniy ahamiyati ortdi.

O‘zbekiston muzeylari faoliyatining huquqiy asoslarini mustahkamlashda 2008-yil 12-sentabrda qabul qilingan O‘RQ-177-sonli «Muzeylar to‘g‘risida»gi Qonun muhim o‘rin tutadi. Mazkur qonun muzeylarning tashkil etilishi va faoliyati, muzey ashyolari hamda kolleksiyalarini saqlash, o‘rganish va namoyish etish bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soladi [5].

Bugungi kunda O‘zbekiston muzeylari tarixiy va madaniy merosni saqlash bilan bir qatorda, zamonaviy ekspozitsiyalar yaratish, raqamli texnologiyalardan foydalanish, virtual ko‘rgazmalar tashkil etish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish yo‘nalishlarida ham faoliyat olib bormoqda.

Xitoyda muzeylarning shakllanishi va rivojlanishi: Xitoy muzeylari tarixining o‘ziga xos xususiyati shundaki, mamlakatda qadimdan kolleksiyachilik va tarixiy buyumlarni saqlash an’analari mavjud bo‘lgan. Imperator saroylari, ibodatxonalar va ilmiy markazlarda qadimiy qo‘lyozmalar, xattotlik asarlari, bronza buyumlar, chinni mahsulotlar va san’at namunalari to‘plangan. Biroq bunday kolleksiyalarni zamonaviy muzey muassasalari bilan aynanlashtirish mumkin emas. Chunki ular asosan saroy va diniy muassasalar doirasida saqlangan bo‘lib, keng jamoatchilik uchun ochiq bo‘lmagan.

Xitoyda zamonaviy muzeylarning shakllanishi XIX asrning ikkinchi yarmida boshlangan. Bu jarayon mamlakatning tashqi dunyo bilan aloqalari kengayishi, G‘arb mamlakatlaridagi muzeychilik tajribasining tarqalishi va yangi ma’rifiy muassasalarga bo‘lgan ehtiyoj bilan bog‘liq edi. Muzeylar asta-sekin ilmiy bilimlarni ommalashtirish, tarixiy yodgorliklarni saqlash va milliy madaniyatni namoyish etish vositasiga aylandi.

Xitoy muzeyshunosligi tarixida 1905-yil muhim sana hisoblanadi. Aynan shu yili taniqli ma’rifatparvar va jamoat arbobi Chjan Szyan (张謇) tomonidan Nantong muzeyiga (南通博物苑) asos solindi. U Xitoydagi ilk ommaviy muzey sifatida e’tirof etiladi [6].

Nantong muzeyining tashkil etilishi Xitoyda zamonaviy muzeychilik rivojining muhim bosqichi bo‘ldi. Muzeyda tabiatshunoslik namunalari, tarixiy buyumlar, san’at asarlari va turli madaniy yodgorliklar to‘plangan. Uning faoliyati ilmiy bilimlarni ommalashtirish va jamoatchilikning madaniy saviyasini oshirishga yo‘naltirilgan edi.

XX asr boshlarida Xitoyda muzeylar faoliyati kengayib bordi. 1912-yil 9-iyulda Pekinda Milliy tarix muzeyini tashkil etish bo‘yicha tayyorgarlik idorasi tuzildi. Keyinchalik ushbu muassasa rivojlanib, 1920-yilda Milliy tarix muzeyi sifatida rasman tashkil etildi va 1926-yilda jamoatchilik uchun ochildi. Mazkur muassasa bugungi Xitoy Milliy muzeyi tarixining muhim asoslaridan biri hisoblanadi [7].

Xitoy muzeyshunosligi tarixidagi yana bir muhim voqea 1925-yilda Pekinda Saroy muzeyining (故宫博物院) tashkil etilishi bo‘ldi. Muzey sobiq imperator saroyi — Taqiqlangan shahar hududida joylashgan. Uning tashkil etilishi Min va Sin sulolalari davriga oid imperatorlik kolleksiyalarini ilmiy o‘rganish va jamoatchilikka namoyish etish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi [8].

Saroy muzeyining kolleksiyalarida qadimiy rasmlar, xattotlik asarlari, chinni buyumlar, bronza mahsulotlari, tarixiy hujjatlar va boshqa noyob madaniy boyliklar saqlanadi. Bugungi kunda u Xitoyning eng yirik tarixiy-madaniy markazlaridan biri hisoblanadi.

1949-yilda Xitoy Xalq Respublikasi tashkil etilgandan so‘ng muzeylar faoliyatida yangi tashkiliy bosqich boshlandi. Muzeylar davlatning madaniy-ma’rifiy siyosati doirasida rivojlantirildi. Tarix, arxeologiya, inqilobiy harakatlar, san’at va xalq madaniyatiga bag‘ishlangan muzeylar tashkil etildi.

Bu davrda muzeylarning asosiy vazifalari tarixiy yodgorliklarni saqlash, ilmiy tadqiqotlar olib borish, aholining tarixiy bilimlarini oshirish va madaniy merosni targ‘ib qilishdan iborat bo‘ldi. Marzia Varutti o‘zining «Museums in China: The Politics of Representation after Mao» nomli tadqiqotida Xitoy muzeylarining rivojlanishi, milliy tarixni namoyish etish va madaniy o‘zlikni shakllantirishdagi o‘rnini tahlil qilgan [9].

1978-yildan boshlangan islohotlar va ochiqlik siyosati Xitoy muzeylari rivojiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Iqtisodiy taraqqiyot bilan bir qatorda madaniy infratuzilmani rivojlantirishga e’tibor kuchaydi. Yangi muzey binolari qurildi, mavjud muassasalar rekonstruksiya qilindi, xalqaro ko‘rgazmalar va ilmiy hamkorlik loyihalari kengaydi.

XXI asrda Xitoy muzeylari rivojlanishining yangi bosqichi boshlandi. Raqamli texnologiyalar, multimedia vositalari, interaktiv ekspozitsiyalar va virtual muzey xizmatlaridan foydalanish kengaydi. Muzeylar tarixiy ma’lumotlarni an’anaviy namoyish etish bilan bir qatorda, zamonaviy texnologiyalar yordamida tashrif buyuruvchilarga yanada qulay va interaktiv tajriba taqdim etishga intilmoqda.

Bugungi kunda Xitoy Milliy muzeyi, Saroy muzeyi, Shanxay muzeyi va Nankin muzeyi mamlakatning tarixiy-madaniy merosini saqlash, ilmiy o‘rganish va xalqaro miqyosda targ‘ib qilishda muhim o‘rin egallaydi.

O‘zbekiston va xitoy muzeylari rivojlanishining qiyosiy tahlili. O‘zbekiston va Xitoy muzeylari tarixini qiyosiy o‘rganish ikki mamlakatda muzeychilik taraqqiyotining umumiy jihatlari bilan bir qatorda, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini ham aniqlash imkonini beradi.

Birinchidan, har ikki mamlakatda muzeylarning shakllanishi tarixiy va madaniy merosni to‘plash, o‘rganish hamda saqlash ehtiyoji bilan bog‘liq. Biroq zamonaviy muzeylarning institutsional shakllanish jarayonlari turli tarixiy sharoitlarda kechgan. O‘zbekistonda ushbu jarayonning muhim bosqichi 1876-yilda Toshkentda Turkiston muzeyining tashkil etilishi bilan bog‘liq bo‘lsa, Xitoyda 1905-yilda Nantong muzeyining tashkil etilishi mahalliy tashabbus asosidagi zamonaviy ommaviy muzeychilikning muhim namunasi bo‘ldi.

Ikkinchidan, har ikki mamlakatda XX asr davomida muzeylar faoliyati davlat boshqaruvi va madaniy siyosat bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlangan. Muzeylar tarixiy yodgorliklarni

muhofaza qilish, milliy tarixni o‘rganish va madaniy-ma’rifiy faoliyatni amalga oshirishda muhim vazifalarni bajargan.

Uchinchidan, mustaqillik va islohotlar davrida muzeylarning jamiyatdagi vazifalari kengaydi. O‘zbekistonda milliy tarix va madaniy merosni qayta anglash, tarixiy shaxslar faoliyatini keng yoritish hamda milliy muzeylar tizimini takomillashtirishga e’tibor kuchaydi. Xitoyda esa muzeylar faoliyatida zamonaviy arxitektura, raqamli texnologiyalar, xalqaro ko‘rgazmalar va keng jamoatchilik bilan ishlash yo‘nalishlari rivojlandi.

To‘rtinchidan, har ikki mamlakat muzeylari bugungi kunda tarixiy merosni saqlash bilan bir qatorda, ilmiy tadqiqotlar, ta’lim, madaniy turizm va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga ham xizmat qilmoqda.

Shunday qilib, O‘zbekiston va Xitoy muzeylari rivojlanish tarixida umumiy maqsadlar mavjud bo‘lsa-da, ularning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan tarixiy sharoitlar, tashkiliy tajriba va rivojlanish yo‘nalishlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

O‘zbekiston va Xitoy muzeylarining shakllanish va rivojlanish tarixini o‘rganish har ikki mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosini saqlash, ilmiy o‘rganish va kelajak avlodlarga yetkazish borasidagi tajribasini anglash imkonini beradi.

O‘zbekistonda zamonaviy muzeychilikning institutsional shakllanishi XIX asrning ikkinchi yarmida boshlangan bo‘lib, 1876-yilda Toshkentda Turkiston muzeyining tashkil etilishi ushbu jarayonda muhim bosqich bo‘ldi. Keyingi davrlarda muzeylar tizimi kengayib, mustaqillik yillarida milliy tarix va madaniy merosni qayta o‘rganish hamda muhofaza qilishga qaratilgan yangi yo‘nalishlar rivojlandi.

Xitoyda esa qadimiy kolleksiyachilik an’analari negizida XIX asrning ikkinchi yarmidan zamonaviy muzeychilik shakllana boshladi. 1905-yilda Nantong muzeyining tashkil etilishi, 1925-yilda Saroy muzeyining ochilishi Xitoy muzeylari tarixida muhim voqealar bo‘ldi. Keyingi davrlarda mamlakat muzeylari faoliyati kengayib, zamonaviy texnologiyalar va xalqaro hamkorlik asosida rivojlandi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston va Xitoy muzeylari tarixiy taraqqiyotining turli bosqichlarida shakllangan bo‘lsa-da, ularning asosiy vazifasi tarixiy xotira va madaniy merosni asrash, ilmiy o‘rganish hamda jamiyatga yetkazishdan iboratdir.

Har ikki mamlakatning muzeychilik tajribasini o‘rganish va qiyosiy tahlil qilish kelgusida ilmiy tadqiqotlar, muzeylararo hamkorlik, fondlarni o‘rganish va zamonaviy ekspozitsiya usullarini takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Council of Museums (ICOM). Museum Definition. 24 August 2022.https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/
2. O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi. Muzey tarixi va faoliyati haqida rasmiy ma’lumot. https://history-museum.uz/site/about
3. Ismailov A. Muzeylarning ilm-fan rivojida tutgan o‘rni (O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi misolida). O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi ilmiy nashri. https://www.history-museum.uz/storage/documents/dpbvej5g7kvQZzL3XHoMJU8j1OH50RynqK5ELMhK.pdf
4. “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi. Muzey-qo‘riqxona tarixi. https://uzbekacademy.uz/oz/article/2026/01/29/samarqand-davlat-muzey-qoriqxonasi
5. O‘zbekiston Respublikasining 2008-yil 12-sentabrdagi O‘RQ-177-sonli “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonuni. https://lex.uz/uz/docs/-1391728

6. Nantong Municipal People's Government. Nantong Museum. 2023. https://en.nantong.gov.cn/2023-03/07/c_864259.htm
7. National Museum of China. About the National Museum of China: History. https://en.chnmuseum.cn/about_the_nmc_593/
8. The Palace Museum. About the Museum. http://intl.dpm.org.cn/about_us/126.html
9. Varutti, M. (2014). *Museums in China: The Politics of Representation after Mao*. Woodbridge: Boydell Press. https://doi.org/10.1515/9781782042105